

Physiologus: the Greek and Armenian Versions with a Study of Translation Technique, by Gohar Muradyan, "Peeters": Leuven – Paris – Dudley MA, 2005 (Hebrew University Armenian Studies, 6). Բարոյախօս. Յունարէն քննադիր եւ հայերէն թարգմանութիւն՝ թարգմանական տեխնիկայի ուսումնասիրութեամբ, աշխատասիրութեամբ Գոհար Մուրադեանի, «Պետերս», Լուվէն - Փարիզ - Դալի, 2005 (Երրայական Համալսարանի Հայկական ուսումնասիրութիւններ, հտ. 6):

Լոյս է տեսել Հայերէն «Բարոյախօսը» մի գիրք, որին մասնագէտները վաղուց են սպասել: Այն հրատարակութեան է պատրաստել «յունաբան» թարգմանութիւնների հմուտ ուսումնասիրող Գոհար Մուրադեանը, որին Հայագէտները ծանօթ են որպէս «Պիտոյից գրքի» քննական հրատարակութեան եւ ուսերէն թարգմանութեան հեղինակի: Մինչեւ Գ. Մուրադեանի՝ Հետազոտութեանը ձեռնամուխ լինելը, անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանքները կատարել է գիտնականների մի խումբ, որը 1997-1998 թթ. հաւաքուել էր Նիդեռլանդների Բարձրագոյն ուսումնասիրութիւնների ինստիտուտում՝ «Հայերէնի թարգմանական տեխնիկան» հետազոտական ծրագիրն իրականացնելու նպատակով: Խումբը նաեւ պարբերաբար քննարկում էր տարուող աշխատանքի արդիւնքները: Հրատարակման պատրաստուած մենագրութեան վերջնական խմբագրումն 2004 թ. իրագործել է Հետազոտական խմբի նախկին ղեկավարներից մէկը՝ պրոֆ. Մայքլ Սթոունը (նոյն ինքը՝ «Երաշխան Համալսարանի Հայկական ուսումնասիրութիւններ» շարքի խմբագիրը):

Գիրքը բաղկացած է առաջաբանից (էջ 1-84), Բարոյախօսի Հնագոյն գրաբար տարբերակի բնագրից (էջ 85-139), վերջինիս անգլերէն թարգմանութիւնից (էջ 141-162) եւ յաւելուածներից, որոնք պարունակում են՝ ա) բնագրում մէջբերուող կամ ակնարկուող աստուածաշնչեան տեղիներ (էջ 163-165). բ) Բարոյախօսի Համառօտ

խմբագրութեան քննական բնագիրը (էջ 166-184). գ) Հնագոյն Հայերէն տարբերակում պակասող երեք գլուխների յունարէն բնագիրը՝ անգլերէն թարգմանութեամբ (էջ 185-188). դ) Հայերէն Բարոյախօսի ոչ թարգմանական դրուագների առաջին (էջ 189-194) եւ երկրորդ (էջ 195-209) Համալիրը: Ենթադրուած է, որ վերջիններիս մեծ մասի աղբիւրը Աշխարհացոյցի մի չպահպանուած ընդարձակ խմբագրութիւնն է: Վերջում տրուած է օգտագործուած գրականութեան ցանկը (էջ 210-215):

Մենագրութեան առաջաբանը հրատարակուող բնագրերին վերաբերող խնդիրների ուսումնասիրութիւնն է (տասներկու գլուխ): Առաջին գլուխը նուիրուած է Բարոյախօսի պատմութեանը: Համառօտ պատմումներ իրական կամ մտացածին կենդանիների իսկական կամ առասպելական սովորութիւնների մասին, որոնցից իւրաքանչիւրը պակասում էր խրատական՝ բարոյական կամ դաւանական այլաբանութեամբ, տարածուած են եղել միջնադարում ողջ քրիստոնէական աշխարհում: Այդպիսի պատմումների առաջին ժողովածուն ստեղծուել էր յունարէն լեզուով հաւանաբար Ք.յ. Բ դարում Ալեքսանդրիայում: Ժողովրդի կողմից սիրուած «հեքիաթային» կամ «առակային» ձեւը, որ որոշակի առումով նմանակում էր դեռեւս Արիստոտելից սկիզբ առնող անտիկ «բնագիտական» աւանդութեանը, նոր բովանդակութեան կրողի դերը լաւագոյն ձեւով էր կատարում: Յունարէն բնագրի տարբեր

խմբագրութիւնների եւ այդ խմբագրութիւններից սերող բազմալեզու թարգմանութիւնների եւ վերամշակումների շնորհիւ կազմաւորուեց «Բարոյախօս» (Physiologus/ Bestiarius) ժանրը: Ցաւօք, այս երկարատեւ, հարուստ եւ բազմազան աւանդութեան ակունքում ընկած յունարէն բնագիրը չի պահպանուել, առկայ են միայն դրա հետագայ խմբագրութիւնները: Ուստի Բարոյախօսի ցանկացած Հնագոյն թարգմանութիւն ուսումնասիրելիս հարկաւոր է նախ եւ առաջ որոշել, թէ որ խմբագրութեանն է այն յարում:

Ինչպէս ցոյց են տուել Հետազոտութիւնները (F. Sbordone), յունարէն բնագիրը առկայ է երեք արձակ եւ երկու ածանցուած չափածոյ խմբագրութիւնների ձեւով: Հայերէն թարգմանութիւնը յարում է Հէնց առաջին Հնագոյն խմբագրութեանը, որ ստեղծուել էր Աւետարանների կազմաւորումից ոչ շատ ժամանակ անց: Նշուած խմբագրութիւնն, իր հերթին, ներկայացուած է չորս ձեւագրաւորմանիւքներով: Չորրորդ ընտանիքին պատկանող, բայց եւ դրա մէջ ուրոյն տեղ գրաւող Մոսկովեան մատեանում (հրատ. A. Karnejev) գետնադրուած բնագիրը, պայմանականորէն նշուած Մ տառանիշով, առանձնապէս կարեւոր է, քանի որ հաւանաբար անմիջապէս այդ բնագրի նախորինակից են ծագում Հնագոյն Հայերէն, ասորերէն եւ լատիներէն Մ խմբագրութեան թարգմանութիւնները: Մ բնագրի բաղդատութիւնը Հայերէն թարգմանութեան հետ ցոյց է տալիս որոշ տարբերութիւններ. Հայերէնի Համեմատութեամբ յունարէնի նիւթը ներկայանում է այլ դասաւորութեամբ, որոշ պատահական բացթողումներով, մինչդեռ Հայերէնում բացակայում են յունարէն բնագրի երեք վերջին դրուագները:

Առաջաբանի երկրորդ գլխում շարադրուած է Հայերէն Բարոյախօսի հրատարակման եւ ուսումնասիրութեան պատ-

մութիւնը. J. B. Pitra-ի առաջին տպագրութիւնը կատարուել է երկու վենետիկեան եւ մէկ փարիզեան ձեռագրերի հիման վրայ: Այս բնագիրը C. Cahier-ի Ֆրանսերէն թարգմանութեամբ օգտագործել են Բարոյախօսի եւրոպացի հետազոտողները, ընդհանուր աւանդութեան մէջ Հայերէնի խմբագրութեան տեղը որոշելու համար: Հայերէն Բարոյախօսի ուսումնասիրման գործում թերեւս ամենամեծ դերը պատկանում է Ն. Մառին: Նա է յայտնաբերել եւ հրատարակել Բարոյախօսի երկու նոր ձեւագրերի բնագրերը, այդ թւում նաեւ կարեւորագոյնը՝ այժմեան ՄՄ ձեւ. թիւ 2101 մատնանշելով այլ, երկրորդական խմբագրութիւններ ներկայացնող եւս մի քանի ձեւագիր: Նա է փաստել վրացերէն Բարոյախօսի Հայերէնից, աւելի ստոյգ՝ նշուած ձեւագրի նախագաղափարներից մէկից ձեւագրումը լինելը: Թուագրելով վրացերէն թարգմանութիւնը Ը-Թ դարերով՝ Ն. Մառը համարում է, որ Հայերէն տարբերակը պէտք է ստեղծուած լինէր 2 դարաւերէն, է դարասկզբին: Այս վերջին վերջին, է դարասկզբին: Այս վերջին թուագրման հետ անհամաձայն են թուագրման հետ անհամաձայն են գտնուել Լ. Խաչիկեանը, որը, որպէս գործի ստեղծման վերջնական ժամկէտ, դնում է 470 թ., ինչպէս եւ Ս. Արեւշատեանը, որը ներգրաւում է Բարոյախօսը յունաբան թարգմանութիւնների առաջին խմբի մէջ:

Առաջաբանի երրորդ գլխում բերուած է Հայերէն Բարոյախօսի ձեւագրային տարբերակների նկարագրութիւնը, որոշում են գործի խմբագրութիւնները: Գրաւորում են գործի խմբագրութիւնները: Գրաւորում են գործի խմբագրութեան մէջ հրատարակուող մենագրութեան մէջ հրատարակուող բնագրի հիմքում ընկած է TR խմբագրութիւնը, որը ներկայացուած է Ն. Մառի օգտագործած ՄՄ ձեւ. թիւ 2101 եւ Մառի օգտագործած այլ երեւանեան եւ երուսաղէմեան ձեւագրերում գտնուող բնագրերով, որոնց սոյն ձեւագրախմբին աւելացրել է Գ. Մուրադեանը: Դա Հայերէն բնագրի այն տարբերակն է, որ թարգմանուել է Մ յունարէն բնագրին

յարող ինչ-որ մի գրչագրից: Գոյութիւն ունի նաեւ Բարոյախօսի Համառօտուած խմբագրութիւնը (խմբագրութիւն՝ P), ինչպէս նաեւ ուշ դարաշրջանի Համառօտ խմբագրութիւնը (խմբագրութիւն՝ C), որն իր հերթին ունի երկու ենթախմբագրութիւն՝ C եւ այս վերջինից անհնարուած S: Թուարկուած երկրորդական խմբագրութիւնները մէկական ձեռագրերով նոյնպէս յայտնի էին Ն. Մառին: Գ. Մուրադեանը աւելացրել է դրանց նոր ձեռագրային նիւթերի պատկանելի ծաւալ եւ պարզել է ձեռագրախմբերի միջեւ եղած յարաբերութիւնները:

Ուսումնասիրութեան չորրորդ գլխում կատարուած է ձեռագրային նիւթի խմբաւորում գլխաւոր՝ TR խմբագրութեան ներսում, նաեւ մանրամասն ներկայացուած են առկայ հինգ խմբագրութիւնների տարանջատող առանձնայատկութիւնները:

Հինգերորդ գլխում հրատարակիչը ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս է մշակուել հրատարակուած բնագիրը: Որպէս հրատարակման հիմք՝ յունարէն բնագրի համար ընդունուել է Մ տարբերակը, հայերէնի համար՝ ՄՄ ձեռ. թիւ 2101 ձեռագրի բնագիրը: Համագրութեան շնորհիւ յաջողուել է յայտնաբերել տարբերութիւններ, որոնք պարտադրել են սրբագրումներ կատարել ինչպէս հայերէն, այդպէս էլ յունարէն բնագրի մէջ: Արդիւնքում ստացուած բնագիրը սահմանուած է իբրեւ «վերանայուած դիպլոմատիկ հրատարակութիւն», այսինքն՝ հրատարակում՝ կատարուած ճշգրտորէն վերարտադրուած մէկական ձեռագրերից, բայց շտկուած՝ կա՛մ այլ ձեռագրային աղբիւրների տուեալներով, կա՛մ էլ՝ բացառիկ դէպքերում, հրատարակչի կուսումների հիման վրայ:

Վեցերորդ գլուխը տեխնիկական բնոյթի է. նրանում փաստուած է յունարէն Մ եւ հայերէն TR խմբագրութիւնների ընդհանրութիւնը, ինչպէս եւ դրանց տար-

բերութիւնը. հրատարակուած յունարէն Բարոյախօսի այլ խմբագրութիւններից: Նոյնպէս տեխնիկական է եօթներորդ գլուխը, որում թուարկուած են սրբագրումից յետոյ մնացած Մ եւ TR խմբագրութիւնների տարբերութիւնները: Նշուած է նաեւ, որ հնագոյն լատիներէն Y խմբագրութիւնը մե՛րթ համաձայնուած է հայերէն, մե՛րթ յունարէն ընթերցուածների հետ:

Ուսումնասիրութեան ութերորդ գլուխը պարունակում է հայերէն Բարոյախօսի լեզուի եւ յատկապէս՝ այդ բնագրում կիրառուած թարգմանական հնարների մանրակրկիտ վերլուծութիւն: Ինչպէս ցոյց է տալիս Գ. Մուրադեանը, Բարոյախօսի հայերէն թարգմանութիւնը թէեւ ճշգրիտ է, սակայն գերծ է մնում «յունաբան դպրոցին» բնորոշ լեզուապատճէնման միտումից. կաղապարուած է է եւ տերմինաբանութեան թարգմանութիւնը: Նշուած հանգամանքները թոյլ են տալիս դասել Բարոյախօսը ամենավաղ դասական թարգմանութիւնների շարքին:

Իններորդ գլուխը նուիրուած է Բարոյախօսի բնագրում տեղ գտած աստուածաշնչեան մէջբերումներին: Պարզուած է, որ մէջբերումների մեծամասնութիւնը չի տարբերուած այսօր յայտնի հայերէն Աստուածաշնչի բնագրից: Այն դէպքում, երբ մէջբերումը շեղուած է ընդունուած բնագրից, յայտնաբերուած է համապատասխան շեղում նաեւ յունարէնում: Երբեմն պատահում են յունարէն աստուածաշնչեան կանոնաւոր բնագրից կատարուած մէջբերումների ինքնուրոյն թարգմանութիւններ:

Առաջաբանի տասներորդ գլխում քննարկուած է Բարոյախօսի ազդեցութիւնը հայ միջնադարեան գրականութեան վրայ: Ներկայացուած նիւթը յայտնաբերուել են ինչպէս նախորդ հետազոտողները, այդպէս էլ Գ. Մուրադեանը. դրանք Բարոյախօսից ուղղակիօրէն օգտուելու դէպքեր են, նաեւ

տեղիներ, որոնք մատնուած են հեղինակների՝ մեզ հետաքրքրող բնագրի հետ ծանօթ լինելը: Թէեւ հետազոտութեան այս ուղղութիւնը առայժմ դժուար է համարել սպառուած, մեր տպաւորութիւնն այն է, որ ուսումնասիրուող բնագիրը, իր «ժողովրդական» արտաքինին հակառակ, հայ մատենագիրների մօտ չէր վայելում այն համատարած համակրանքը, որը վաստակել էին, օրինակ, եւրոպական Բեստիարները:

Տասնմէկերորդ գլխում բերուած են տոմարագիտական հաշուարկներ, որոնց արդիւնքների համաձայն հայերէն Բարոյախօսի գլխաւոր խմբագրութիւնը պէտք է ստեղծուած լինէր մինչեւ 476 թ.:

Տասներկուերորդ գլխում ամփոփուած են հայերէն Բարոյախօսի ուսումնասիրութեան արդիւնքները:

Ուսումնասիրութեան առաջաբանից յետոյ հարուստ քննական տողատակերով հանդերձ զուգահեռաբար ներկայացուած են յունարէն եւ հայերէն բնագրերը: Այդ ամբողջ բնագրային ծաւալի մէջ մենք նկատել ենք ընդամէնը մէկ տեղ, որում, թերեւս, պահանջուած է սրբագրում. 22.17 հատուածում (ὁ μὲν γὺψ μίαν σκητὴν οὐδὲ μάνδραν ἔχει = «Անգեղ ոչ տուն գոյ եւ ոչ բոյն») μίαν ընթերցուածը հարկաւոր է փոխել՝ ըստ հայերէն բնագրի οὐδεμίαν ձեւով: Հայերէն բնագրի անգլերէն թարգմանութիւնը կատարուած է նոյնպէս մեծ խնամքով: Այստեղ եւս նկատելի է ընդամէնը մէկ անճշտութիւն 22.14 հատուածում՝ յունարէն ψευδοεβραῖοι = «սուտ եբրայեցիք» թարգմանուել է որպէս false Jews: Մինչդեռ վաղ քրիստոնէական գաղափարախօսութեան մէջ հրեայ-եբրայեցի հակադրութիւնը ընդգծուած էր. այսպէս, քրիստոնէութեան՝ իբրեւ «ճշմարիտ եբրայականութեան» մասին ուսմունքը երկուսում է Եւսեբիոս Կեսարացու աշխատուած է Եւսեբիոս Կեսարացու աշխատութիւններում (Եկեղեցական պատմութիւն,

1.4.5-10. Աւետարանական Աստուածաբանութիւն, 7.6.4; 7.8.1, 23; 11.6.40). նոյն ուսմունքն իր սկզբնական ձեւով շօշափելի է արդէն Նոր կտակարանում, յատկապէս՝ Թղթերում, սակայն, որքան մենք կարող ենք դատել, քրիստոնեայ հեղինակների մօտ հնարաւոր չէ գտնել հրեաների հետ ինքնանոյնացման եւ ոչ մի դէպք: Ուստի վերոբերեալ արտայայտութիւնը կարելոր է թարգմանել բառացի՝ false կամ untrue Hebrews:

Ներկայացուող մենագրութիւնն անշուշտ անփոխարինելի գործիք է դառնալու մեր եւ արտասահմանեան միջնադարագէտների, յատկապէս՝ տեքստաբանների եւ լեզուաբանների համար: Համաշխարհային գրականութեան պատմութեամբ հետաքրքրուողները նոյնպէս կը գտնեն այս գրքում ուշագրաւ եւ օգտաւէտ տեղեկութիւններ:

ՕԼ ԳԱ ՎԱՐԴԱԶԱՐԵԱՆ